

KS. JÓZEF SZYMAŃSKI* – LUBLIN

RUCHY RELIGIJNE NA UKRAINIE W PIERWSZYM PÓLROCZU 1925 ROKU

Na temat sytuacji religijnej w okresie rządów totalitarnych zarówno w ZSRR, jak i poszczególnych republikach powstało dotychczas wiele publikacji¹. W zależności od źródeł, na podstawie których były opracowane, poznajemy stan i sytuację religijną w określonym miejscu i czasie. Przedstawiony poniżej dokument, stanowi relację „wzorcowo zorganizowanej opieki” nad organizacjami religijnymi i ludźmi wierzącymi na Ukrainie Radzieckiej po zwycięstwie rewolucji bolszewickiej. Inspirowana wówczas i koordynowana m.in. przez Wydział Likwidacyjny, który działał przy Ludowym Komisariacie Sprawiedliwości, i Komisję Antyreligijną, która działała przy Wydziale Agitacyjno-Propagandowym Komitetu Centralnego KP(b) Ukrainy polityka wyznaniowa generowała rzeczywistość, która kryje się za słowami „Golgota Wschodu”². Pełna inwigilacja organizacji wyznaniowych i działaczy życia religijnego przedstawiona w poniższym dokumencie, to tylko wąski opis tych możliwości, które ludzie ludziom przygotowywali³ i dzięki którym możliwa była do realizacji jedynie słuszna linia KPZR.

Konfrontując wyniki prowadzonych aktualnie badań z deklarowanym wówczas przez władze oficjalnym stanowiskiem, na podstawie poniższego dokumentu możemy się przekonać, w jakim stopniu obowiązujące ustawodawstwo faktycznie było parawanem dla nie konstytucyjnych działań formacji bolszewickich wobec ludzi wierzących i organizacji religijnych na terenie USRR.

* Ks. Józef Szymański – dr historii Kościoła, adiunkt w Instytucie Badań nad Polską i Duszpasterstwem Polonijnym KUL.

¹ J. S z y m a ń s k i, *Kościół katolicki na Podolu. Obwód winnicki 1941-1964*, Lublin 2003. Opracowanie zawiera bogatą bibliografię na ten temat, s. 445-468.

² *Передмова*, „3 архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ”, 2 (2003) s. 36-40; S z y m a ń s k i, *Kościół katolicki*, s. 105-136.

³ В. П а щ е н к о, *Дітмище ДПУ. До витоків обновленського руху в Україні*, „3 архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ”, 1 (1994) s. 51-58.

Религиозное движение на Украине.
/Январь – июнь 1925 года/.

Ruchy religijne na Ukrainie.
/Styczeń – czerwiec 1925 r./

Количество религиозных группировок
и их взаимоотношения.

Liczba organizacji religijnych
i ich wzajemne relacje.

Количественное соотношение религиозных группировок, вообще и группировок существующих внутри православной церкви, в особенности, всегда более или менее изменчиво: внутренняя борьба из-за влияния на верующих и обладания культовыми зданиями, наблюдаемая теперь в православной, католической /группа ксендза Гуминского в Бердичеве⁴/, группировках, а также среди сектантства пятидесятники – трясуны в Одесской, Подольской и Екатеринославской губернии делает точный учет их довольно затруднительным и требует надлежащего и своевременного изменения в предыдущих цифрах его.

Анализ и сравнение данных цифровых ведомостей о церковном и сектантском движении на 1-е Января и на 1-е Июля 1925 г. /к началу и концу полугодия/ дает следующую картину религиозного движения за указанный период:

a/ Церковные общины⁵.

Основную толщу церковного движения на Украине составляют, конечно православные общины⁶: на 1-е Января

Liczbowe zestawienie współzależności grup religijnych, w ogólności i grup istniejących wewnątrz Cerkwi prawosławnej, w szczególności, zawsze bardziej lub mniej zmienne: wewnętrzna walka o wpływ wśród wierzących i zarządzania budynkami kościelnymi, zauważa się teraz w prawosławnej, katolickiej /grupa księdza Gumińskiego w Berdyczowie⁴/, grupach, a także wśród sekt /pięćdziesiątnicy – trjansuny w odeskiej, podolskiej i jekatirinosławskiej guberniach sprawia, że dokładny ich spis jest dość trudny i wymaga należytej i natychmiastowej zmiany poprzednich jego danych.

Analiza i porównanie danych cyfrowych wiadomości o kościelnych i sekciarskich ruchach z 1 stycznia i z 1 lipca 1925 r. /początek i koniec półrocza/ dają następujący obraz ruchu religijnego w omawianym okresie:

a/ wspólnoty kościelne⁵

Podstawową masę ruchu religijnego na Ukrainie stanowią bezwzględnie parafie prawosławne⁶: na 1 stycznia 1925 r.

⁴ Założyciel Apokalipsistów (Prawosławnej Ewangelicznej Apokaliptycznej Chrystusowej Cerkwi). Ur. w 1893 r. w Berdyczowie. Członek KPZR. Po ukończeniu gimnazjum i kilku latach pracy, jako zastępca kierownika obwodowego wydziału ziemi w obwodzie żytomierskim. Wstąpił do Zakonu Karmelitów, został kapłanem. W latach 1923-1924 usiłował zorganizować grupę osób fanatycznie odnoszących się do czasów Apokalipsy. Od 1925 r. zaczął prowadzić spotkania modlitewne „w mieście Pohrebyszczce, w kapliczce na polskim cmentarzu i przepowiadał apokalipsę”. Zob. S z y m a ń s k i, *Kościół katolicki*, s. 97.

⁵ Zob. J. S z y m a ń s k i, *Kościół i związki wyznaniowe w ZSRR*, w: *Encyklopedia Białych Płam*, t. 19, *Suplement*, s. 200-209; *Религии народов современной России А-Я. Словарь*, Москва 1999.

⁶ Ю. Ф е д о р і в, *Історія Церкви в Україні*, Львів 2001, s. 294-296.

1925 г. изобщего количества церковных общин /10.886/ на долю православных приходится 8.988, что составляет 83,1 %, на 1-е Июля соответствующие цифры выражаются в 11.018 и 9.165, т.е. 83,3% для православных общин.

Общее увеличение православных общин за период январь–июнь на 177 общ. /9165-8988/ объясняется, с одной стороны уточнением учета, с другой стороны возникновением в результате расколов новых общин, которые молитвенные здания отдавали в совместное пользование /напр. в Черкасском округе в настоящее время в совместном пользовании православных общин находится 47 церквей, т.е. 47 общин сравнительно недавнего происхождения/.

По отдельным ориентациям православия движение общин следующее: I. синодальная группировка имела к 1-му Января 1925 года 1.497 общин, 1-му Июля имеет 1868, т.е. увеличение на 381 общину.

Такое увеличение синодальных общин следует объяснить общим улучшением организационной работы синодальных органов управления /на местах имеются 4 епархиальных управлений, до 10 викариальных в крупных округах и на каждое епархиальное управление 10-15 благочиннических советов/. А также наблюдающимся в настоящее время и все усиливающимся расколом в старославянщине на конникиевцы, владимировцы, стефановцы, константиновцы и проч. – по именам отдельных старославянских епископов/. В результате которого старославянские общины не зная к какой группе присоединиться, примыкают к более сильному организационно-синодальному течению.

z ogólnej liczby wspólnot religijnych /10.886/ na rzecz prawosławnych przypada 8 988, co stanowi 83,1 %, na 1 lipca 1925 r. zestawione liczby przedstawiają 11.018 i 9.165, tzn. 83,3 % dla prawosławnych parafii.

Ogólny wzrost parafii prawosławnych za okres styczeń – lipiec o 177 parafii /9165-8988/ objaśnia się z jednej strony uściśleniem ewidencji, z drugiej strony powstaniem w wyniku rozłamów nowych parafii, które budynki modlitewne oddawały do wspólnego wykorzystania /np. w okręgu czerkaskim w obecnym czasie we wspólnym użytkowaniu parafii prawosławnych znajduje się 47 cerkwi, tzn. 47 parafii stosunkowo niedawnego pochodzenia/.

Według szacunkowych danych sytuacja prawosławnych parafii następująca: I. grupa synodalna miała do 1 stycznia 1925 r. 1.497 parafii, od 1 lipca ma 1868, tzn. wzrost o 381 parafii.

Taki wzrost parafii synodalnych należy wyjaśnić udoskonaleniem pracy organizacyjnej synodalnych organów zarządzania /na miejscach działają 4 zarządy diecezjalne, do 10 wikarialnych w dużych okręgach i na każdy diecezjalny zarząd 10-15 rad dziekańskich/. A także obserwujemy w obecnym czasie zyskujące na sile rozłamy w starosłowiańszczyźnie na konikijewców, władiimirowców, stefanowców, konstantinowców i pozostałych – według imion poszczególnych starosłowiańskich biskupów. W wyniku tego starosłowiańskie wspólnoty nie wiedząc do której grupy się przyłączyć, przylegają do najbardziej silnego organizacyjno-synodalnego odłamu.

2/ Старославянская группировка за истекшее полугодие 1925 года растеряла 222 общины /на 1-е Января 1925 года она имела 6.453 общины, на 1-е Июля т.г. число общин в ней выражается в цифре 6.231 общин.

Кроме такого количественного уменьшения по причинам указанным выше, наблюдается как общее явление некоторое внутреннее ослабление, как самых общин, так и руководящих объединений. Это ослабление выражается прежде всего в уменьшении материальных средств общин и их управлений в понижении активности старославянских епископов, почему среди некоторых из них даже проявляется тенденция к отмеживанию от так называемого местоблюстителя патриаршего управления митрополита Петра Крутицкого /например Иоанкий/. Хотя старославянин еще относительно сильнее всех остальных группировок православия и напр. в борьбе за обладание молитвенными зданиями активность ее представитель еще чувствуется, все же надо принимать, что усиливающийся раскол ее верхушек уже и теперь оказался на ее внутреннем и внешнем состоянии и несомненно, в самом недалеком будущем окажется еще сильнее.

3/ Положение 3-й группировки православия – Липковской автокефалии⁷, одной из старых по времени воз-

2/ Starosłowiańska grupa w mijającym półroczu 1925 r. utraciła 222 parafie /na 1 stycznia 1925 r. ona posiadała 6.453 parafie, na 1 lipca br. Liczba parafii do niej należących wyraża się liczbą 6.231 parafiami.

Oprócz tak znaczącego zmniejszenia [parafii] z uwagi na przedstawione wyżej przyczyny, zauważa się jako powszechne zjawisko pewne wewnętrzne osłabienie tak samych parafii, jak i kierowniczych organów. Owa słabość wyraża się przede wszystkim w zmniejszaniu środków materialnych parafii i ich zarządów, w osłabieniu aktywności biskupów starosłowiańskich, dlatego też wśród wielu z nich ujawnia się tendencja odchodzenia od bycia tak zwanego stróża moralności zarządu patriarchalnego metropolity Piotra Krutycckiego /np. Joanikij/. Chociaż starosłowiańszczyzna jest jeszcze stosunkowo mocniejsza od pozostałych grup prawosławia i in. w walce o zarządzanie budynkami modlitewnymi i aktywność ich przedstawicieli jeszcze jest zauważalna, jednak należy wziąć pod uwagę, że nasila się rozłam wśród jej kierownictwa, już i teraz odbija się na jej wewnętrznym i zewnętrznym stanie i bez wątpienia w najbliższej przyszłości skutki tego rozłamu nasila się.

3/ Sytuacja 3 grupy prawosławia – autokefalii lipkowskiej⁷, jednej z najstarszych od czasu powstania /październik 1923 r./

⁷ „Dnia 14 października 1921 r. zwołano Wszechukraiński Sobór podczas, którego ogłoszono Autokefalię Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi. Jednakże, żaden z biskupów prawosławnych nie przyłączył się do tej organizacji, autokefaliści dokonali ogłoszenia biskupem (drogą nałożenia rąk kapłanów) żonatego, zabronionego protireja Wasyla Lipkowskiego, wprowadzonego także w obowiązki metropolity Kijowskiego i całej Ukrainy. Zaraz też pojawił się wieloosobowy lipkowski episkopat, jednakże liczba jego wiernych była nieznaczną”. Cyt. za: *Архивы Кремля. Политбюро и Церковь 1922-1925 гг., Издание подготовили: Н. Н. Покровский, С. Г. Петров, Москва 1997, s. 554; W 1926 r. cerkiew ta podzielona była na 20 okręgów, w których było 1.068 parafii z około 3 mil. wiernych. Zob. R. P o t o c k i, J. P o t o c k a, *Opór społeczny na Ukrainie Radzieckiej w świetle Instrukcji GPU z 1926 roku*, „Biuletyn Ukrainoznawczy”, 7 (2001), s. 179.*

никновения /Октябрь 1923 года/ представляется такими цифрами: на первое Января 1925 года Липковских общин на Украине было 989, на 1-е Июля того же года 966, т.е. уменьшилось на 23 общины.

Если принять во внимание, что липковщина в течение 2-х последних лет не только не увеличивается на своем росте, но правда незначительно и постепенно уменьшается, если учесть то обстоятельство, что материальное положение, как отдельных общин ее, большую часть немногочисленных, так и в особенности ее церковных управлений лишенных всякой материальной базы и изолированных от общин, тяжелой положения других группировок, что видно хотя бы из того что руководители липковщины на всех съездах липковских общин начинают и кончают свои речи призывом к уплате общинами членских взносов, то можно с уверенностью сказать, что липковщина стимул к дальнейшему своему развитию уже не имеет. Заявление же руководителей липковщины Чеховского Потиненко и проч. на съездах липковских общин /в последнее время они считают своей обязанностью бывать на всех съездах липковщины/ о том, что дело автокефалии ширится, как на Украине, где у них имеется до 2.000 объединений, так и за границе, Северной Америке, Канаде, Туркестане и Сибири имеют лишь агитационное значение /за исключением Канады и Туркестана, с которыми ВПЦР⁸ действительно имеет некоторую связь через находящихся там своих епископов, в Канаде – Ивана Тодоровича, Туркестане – Константина Кротевича/.

представляет się takimi liczbami: na pierwszego stycznia 1925 r. lipkowskich parafii na Ukrainie było 989, na 1 lipca tegoż roku 966, tzn. zmalało o 23 parafie.

Jeśli wziąć pod uwagę, że lipkowszczyzna w przeciągu 2-ch ostatnich lat nie tylko że nie powiększała się w swoim wzroście, ale prawda że nieznacznie i konsekwentnie malała, jeśli uwzględnić okoliczności, że sytuacja materialna, tak jej poszczególnych parafii, w większości niewielkich, jak w szczególności jej kościelnych zarządów pozbawionych wszelkiej bazy materialnej i izolowanych od parafii, ciężkiej sytuacji innych grup, co jest widoczne chociażby w tym, że kierownicy lipkowszczyzny na wszystkich zjazdach lipkowskich parafii zaczynają i kończą swoją współpracę wezwaniem do zapłaty przez parafie składek członkowskich, to można z przekonaniem powiedzieć, że lipkowszczyzna bodźców do dalszego swojego rozwoju już nie ma. Deklaracje kierowników lipkowszczyzny Czechowskiego Potinienko i in. na zjazdach lipkowskich parafii /w ostatnim czasie uważają oni za swój obowiązek uczestniczyć we wszystkich zjazdach lipkowszczyzny/ wskazują, że sprawa autokefalii się rozszerza, jak na Ukrainie, gdzie u nich działa do 2.000 wspólnot, tak i za granicą w Ameryce Północnej, Kanadzie, Turkiestanie i Syberii mają tylko agitacyjne znaczenie /za wyjątkiem Kanady i Turkiestanu, z którymi WPCR⁸ rzeczywiście ma pewne związki poprzez znajdujących się tam swoich biskupów, w Kanadzie – Iwana Todorowicza, Turkiestanie – Konstantyna Krotiewicza/.

⁸ ВПЦР – WPCR – Wszechukraińska Prawosławna Cerkiewna Rada.

4/ Следующая группировка православия ДХЦ /Деятельна Хрестова Церква/ – молодая, возникшая лишь в конце 1924 года в пределах быв. Киевской губернии /преимущественно в Белоцерковском округе/, как реакция против господства в автокефальной церкви ВПЦР и М. Липковского, незначительна и по количеству/ 51 община, слаба и организационна, /отдельного от ВПЦР управления не имеет/, а потому особого значения среди других религиозных группировок не имеет.

5/ Среднее место между старославянским течением и автокефальной/ липковской/ группировкой занимает ориентация, руководимая Всеукраинским собором епископа православной церкви /епископ Павел Погорелко на Подолии, еп. Сергей Иваницкий на Черниговщине, еп. Иван Бултовский на Лубенщине и др./.

Сохранив от старославянины институт монашества и принцип управления церковью коллегиею епископов /без участия мирян/, хотя и эти принципы группировка Погорелко старается не выпячивать, она сходится и с липковщиной в признании принципов автокефалии украинской церкви и украинизации богослужения: ее идеологическая платформа приближается к платформе синодальной ориентации после майского собора 25 года⁹.

Вследствие срединного положения группировка Погорелко привлекает к себе умеренные церковные элементы, тем более, что руководящие ею лица – потомственные церковники крепко связанные с церковью в прошлом, безусловно сумеют завоевать доверие верующих масс. Вообще следует сказать,

4/ Następna prawosławna grupa DCHC /Działająca Chrystusowa Cerkiew/ - młoda, powstała tylko w końcu 1924 r. w byłych granicach guberni kijowskiej /głównie w okręgu białocerkiewskim/, jako reakcja przeciwko panowaniu w autokefalej cerkwi WPCR i M. Lipkowskiego nieznaczna i w liczbach/ 51 parafia, słaba i organizacyjnie /oddzielnego od WPCR zarządu nie posiada/, z tego powodu szczególnego znaczenia wśród innych organizacji religijnych nie ma.

5/ Środkowe miejsce pomiędzy starosłowiańskim nurtem i autokefalnym /lipkowskim/ zajmuje orientacja kierująca wszechukraińskim soborem biskupa cerkwi prawosławnej /biskup Paweł Pogoriełko na Podolu, bp Sergiej Iwanicki na czernichowszczyźnie, bp Iwan Bułtowski na łubieńszczyźnie i in.

Grupa Pogoriełko zachowała od wpływów starosłowiańszczyzny instytucyjny i zasadę zarządzania cerkwią przez kolegium biskupów /bez udziału świeckich/, chociaż i tą zasadę grupa Pogoriełko stara się nie wyróżniać, ona zbiega się z lipkowszczyzną w uznaniu zasad autokefalii ukraińskiej cerkwi i ukraińskiej liturgii: jej ideologiczna płaszczyzna przybliża się do płaszczyzny nurtu synodalnego po majowym soborze 25 r.⁹

Z racji swojego środkowego położenia grupa Pogoriełko przyciąga do siebie umiarkowane kościelne elementy, tym bardziej że kierujące nią osoby – z dziada pradziada mocno związane z cerkwią w przeszłości, niewątpliwie potrafią pozyskać zaufanie mas wierzących. W ogóle trzeba powiedzieć, że grupa Pogoriełka

⁹ Пащенко, *Дітище ДПУ*, s. 57. W styczniu 1925 r. ten odłam Cerkwi prawosławnej obejmował 2900 parafii.

что группировка Погорелка сыграет в расколе старославящины раковую для нее роль.

К сожалению, учет этой важной в данное время для церковной ситуации группировки сделан наименее удовлетворительно и имеющие в этом отношении цифры, очевидно значительно менее действительны. Так по Подольской губернии, где эта группировка наиболее развита, имеются сведения о 49 общинах, а число общин в остальных 2-х местах ее развития – на Лубенщине и Черниховщине и совсем не известно. Такая слабость учета объясняется главным образом, тем что физиономия этой группировки определилась лишь в недавнее время и что на местах она и до сих пор известна под разными названиями: «Экзархисты», «Канонисты», поэтому её часто причисляют просто к старославянам.

б/ Особое место среди православных группировок занимает ставшая в последнее время совершенно тождественной с римско-католической, незначительная группа – «Греко-Католиков» или «Униатов»; на Украине она насчитывает только две общины с 197 членов.

Следующая часть церковного движения составляет старообрядчество¹⁰. Это совершенно обособленная от других группировка, осужденная несомненно раньше других на умирание, так как в данное время сколько нибудь толковых, грамотных руководителей она не имеет. На Украине имеются оба толка старообрядчества: 1/ Поповцы приемлющие Белокриницкую иерархию в количестве 82 общин и 2/ безпоповцы, разбитые на разные группы /Фадосеевцы, Поморцы, Спасово-согласие и др./ в количестве 16 общин.

odgrywa w rozłamie starosłowiańszczyzny decydującą /rakową/ dla niej rolę.

Niestety spis tak ważnej w tym czasie dla sytuacji religijnej grupy wykonany najmniej zadawalająco i liczby, które my mamy w tym zakresie, oczywiście znacząco mniej wiarygodne. Tak w guberni podolskiej, gdzie ta grupa najbardziej rozwinięta, mamy informacje o 49 wspólnotach, a liczba wspólnot w pozostałych 2-ach miejscach jej rozwoju – na łubieńszczyźnie i czernichowszczyźnie są wcale nieznanne. Taką słabość ewidencji tłumaczy się tym, że fizjonomia tej grupy określiła się tylko w ostatnim czasie i że na miejscach ona i do tej pory znana jest pod różnymi nazwami: egzarchiści, kanoniści, dlatego często przypisują ich do starosłowiańszczyzny.

б/ Szczególne miejsce wśród grup prawosławnych zajmuje powstała w ostatnim czasie prawie identyczna z rzymskimi – katolikami, nieznaczna grupa – Greko-katolików lub unitów; na Ukrainie ona liczy tylko dwie wspólnoty z 197 członkami.

Następną część ruchu religijnego stanowią staroobrzędowcy¹⁰. To całkiem odizolowana od innych grupa, skazana znacznie wcześniej od innych na śmierć, ponieważ tak jak i obecnie jakichkolwiek rozumnych i uczonych kierowników ona nie posiada. Na Ukrainie są obydwa odłamy staroobrzędowców: 1/ popowcy uznający białokrynicką hierarchię w liczbie 82 wspólnot i 2/ bezpopowcy rozbici na różne grupy /fadosiewcy, pomorcy, spasowsogłásie i in. w liczbie 16 wspólnot.

¹⁰ Zob. S z y m a n s k i, *Kościół katolicki*, s. 72-76.

Следующая группа религиозных общин – римско-католические¹¹ общины – насчитывают в своем составе 332 общины.

Замкнутая в себе группировка в последнее время активно домогающаяся получения права обучать детей религии¹² – наиболее привержена к исполнению обрядности. В этом отношении следует отметить ежегодные крестные ходы католических общин Волынской, Киевской и Подольской губернии в м. Браилов Винницкого округа. В последнее время среди католиков гор. Бердичева наметился раскол, руководимый ксендзом Гуминским, как реакция против папско-клерикального абсолютизма.

Следующие группы церковного движения таковы: 1/ иудейская – насчитывает 1205 общин; 2/ лютеранская – 197 общин; 3/ караимская – 8 общин; 4/ мусульманская – 4 и 5/ армяно-грегорианская – 3.

Всего церковное движение насчитывает 11.018 общин.

Б. Сektанское движение.

В сектантском движении количественное соотношение которого видно из имеющейся при сем ведомости, характеризуется уменьшением евангельско-христианских общин за счет увеличения баптистских и особенно общин пятидесятников прыгунов. Их взаимоотношения между собой характеризуется враждой между указанными 3-мя сектами на почве вербов-

Następna grupa wspólnot religijnych – rzymsko – katolickie¹¹ wspólnoty – znajdują się w ich składzie 332 parafie.

Zamknięta w sobie grupa w ostatnim czasie aktywnie domagała się otrzymania prawa na nauczania dzieci religii¹² – najbardziej przywiązana do spełniania obrzędów. W tym względzie należy zauważyć coroczne pieszce pielgrzymki katolickich parafii wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej guberni do Brahiłowa w okręgu winnickim. W ostatnim czasie wśród katolików miasta Berdyczowa zauważyliśmy rozłam zainicjowany przez księdza Gumińskiego, jako reakcja przeciwko papiesko-klerikalnemu absolutyzmowi.

Następne grupy ruchu religijnego takie: judejska – liczy 1205 wspólnot; 2/ luterkańska – 197 wspólnot; karaimska – 8 wspólnot; 4/ muzuhkańska – 4; 5/ ormiańsko-gregoriańska – 3.

Całość ruchu religijnego liczy 11.018 wspólnot.

B. Ruchy sekciarskie.

W ruchach sekciarskich szacunkowe dane liczbowe, które widzimy z zamieszczonych tutaj informacji, charakteryzują się malejącą liczbą ewangelicko-chrześcijańskich wspólnot za rachunek zwiększenia baptystów i szczególnie wspólnot pięćdziesiątników прыгунов. Ich wzajemne relacje pomiędzy sobą charakteryzują się wrogością między wskazanymi trzema sektami na płaszczyźnie werbowania no-

¹¹ Zob. *Kościół katolicki na Ukrainie (w latach 1917-1923)*, „Pamiętnik Kijowski”, 5 (1995) s. 37-54; J. Jaruzelski, *Z Archiwów Ministerstwa Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej. Po 50 latach kolekcja sowieciców wraca z Waszyngtonu. Stan Kościoła Rzymskokatolickiego na Ukrainie w latach 1922-1927*, „Przegląd Wschodni”, 2 (1992/1993) z. 2 (6), s. 435-464.

¹² Zob. J. Szymański, *Z dziejów oświaty polskiej na Podolu sowieckim w latach 1917-1925*, „Studia Polonijne”, 24 (2003) s. 129-148.

ки новых членов. Стремления к объединению сект между собою вообще не было заметно, а наоборот раскол между указанными 3-мя сектами в течение полугодия все более углублялся, в результате чего возникло много новых религиозных групп /пятидесятников, прыгунов в с. Сабатиновке Даниловского района Первомайского округа и в самом г. Первомайске/. Что же касается отношения сектантства к православной церкви, то как общее явление это отношение на почве проводимой сектантством агитации за увеличение своих членов было враждебным; некоторые округа, как например Первомайский отмечает, что уход из православной церкви в сектантство выразился в 10%, из сектантства в православие в 3%.

II. Метод пропаганды религиозных учений.

В отношении пропаганды религиозных учений церковники определенно разделились на два лагеря: первый лагерь – это представители так называемых новых религии, целью которых является рационализация церковного учения и приспособление его к современной обстановке; к нему принадлежат обновленцы, липковцы, ДХЦ, группа собора епископов и рационалистическое сектантство /евангельские христиане баптисты в проч./; второй лагерь представителей старой церкви /тихоновщина/ и мистическое сектантство. Методы пропаганды в 2-х этих лагерях не одинаковы; тогда как первый борется, по крайней мере, на словах с распространением различных чудес, второй и до сих пор считает чудеса главным образом возбуждения религиозного фанатизма и привлечение к себе внимания верующих. Вся же фа-

wych członków. Dążenie do zjednoczenia tych sekt między sobą w ogóle nie było zauważalne, a przeciwnie rozłam pomiędzy wskazanymi 3-ma sektami w przeciągu półrocza jeszcze bardziej się pogłębiał, w wyniku tego pojawiło się wiele nowych grup religijnych /pięćdziesiątników, прыgunow we wsi Sabatinowka rejonu daniłowskiego, okręgu pierwomajskiego i w samym m. Pierwomajsku/. Co zaś dotyczy relacji sekt do cerkwi prawosławnej, to z reguły relacje te na płaszczyźnie prowadzonej przez sekty agitacji na rzecz powiększenia swoich wspólnot były wrogie, niektóre okręgi jak np. pierwomajski, zauważają że odejścia z cerkwi prawosławnej do sekt wynoszą 10 %, z sekt do prawosławia 3 %.

II. Metody propagandy teorii religijnych.

W odniesieniu do propagandy teorii religijnych działacze religijni podzielili się na dwa obozy: pierwszy obóz – to przedstawiciele tzw. nowych religii, celem którego jest racjonalizacja teorii religijnych i przystosowanie ich do współczesnej sytuacji; do niego należą odnowiciele, lipkowcy, DCHC, grupa soboru biskupów i racjonalistyczne sekty /ewangelicy chrześcijanie baptyści i in./; drugi obóz przedstawiciele starej cerkwi /tichonowszczyzna/ i sekty mistyczne. Metody propagandy w 2-ch tych obozach nie jednakowe; kiedy pierwszy walczy co najmniej na słowach z propagowaniem różnych cudów, drugi i dotychczas uważa cuda za główny powód podsycania fanatyzmu religijnego i zwrócenie na siebie uwagi wierzących. Wszystkie cuda w tym okresie nie miały znaczącego rozpropagowania. Sprawozdania z miejsc praktycznie nie zawierają takich przypadków, za wyjątkiem niewielu

брикация чудес в этом периоде имела незначительное распространение. Отчеты с мест почти не указывают таких случаев, за исключением незначительных случаев, обновления икон /напр. в Радковских песках Купянского округа/ и констатирует что случаев массового распространения религиозных суеверий и обычаев /перенесение каравая, печение просфор, распространение разных слухов и проч. уже не наблюдается. В этом отношении большое значение имеет, конечно улучшение экономического положения села в связи с настоящим урожаем.

За то первый лагерь – церковников рационалистов значительную активность проявляет в укреплении своих организации путем съездов религиозных обществ. Таких съездов в истекшем периоде было 23, из них следует отметить майский собор 25 г. синодальной церкви. Всеукраинский съезд баптистов Губернские съезды /Черниковской, Подольской и Волынской губ./ евангельских христиан и до 5 съездов автокефальной /липковской/ церкви, на которых неизменно присутствовал Чеховской и Поттиенко, а иногда и Липковской, характерно выступление председателя ВПЦР Поттиенко на Волынском съезде автокефалистов, где он заявил, что и наше время, время пары и электричества, смешно говорить о примитивных формах религии, а надо решительно бороться с распространением чудес, что к тому же и небезопасно.

Одним из методов распространения религиозных учений применявшиеся церковниками в истекший период, были крестные ходы. Кроме обычных крестных ходов по полям и к колодцам, которые в истекшем периоде устраивались религиозными обществами довольно часто. Следует отметить оъ-

wypadków odnowienia obrazów /np. w Radkowskich Piaskach okręgu kupiańskiego/ i potwierdza że przypadków masowego rozpowszechniania religijnych zabobonów i zwyczajów /przeniesienie korowajów, pieczenie prosfor, rozpowszechnianie różnych pogłosek i in. już się nie zauważa. W tym względzie większe znaczenie ma bezwzględnie polepszenie sytuacji ekonomicznej na wsi w związku z dobrym urodzajem.

За то pierwszy obóz – racjonalnych działaczy religijnych znaczącą aktywność przejawia w umocnieniu swoich organizacji na drodze zjazdów wspólnot religijnych. Takich zjazdów w minionym okresie było 23, wśród nich należy zauważyć sobór majowy synodalnej cerkwi 25 r. Wszuchukraiński Zjazd Baptystów, zjazdy gubernialne /czernichowskiej, podolskiej i wołyńskiej gub./ ewangelicznych chrześcijan i do 5 zjazdów autokefальной /lipkowskiej/ cerkwi, w których niezmiennie uczestniczyli Czechowski i Potijenko, a niekiedy i Lipkowski, charakterystyczne wystąpienie przedstawiciela WPCR Potijenko na wołyńskim zjeździe autokefalistów, gdzie on oznajmił, że i nasze czasy, czasy pary i elektryczności, śmiesznie mówić o prymitywnych formach religii, a trzeba zdecydowanie walczyć z rozpowszechnianiem cudów, co dla niektórych jest i niebezpieczne.

Jedną z metod rozpowszechniania teorii religijnych stosowanych przez działaczy religijnych w minionym okresie, były pielgrzymki. Oprócz zwyczajnych pielgrzymek, procesji po polach i do studni, które w minionym okresie organizowane były przez organizacje religijne bardzo często. Wypada zauważyć pielgrzymkę

бединиеный крестный ход католиками Подольской, Воынской и Киевской губерний в Браилов Винницкого округа и крестный ход синодальных общин с иконой Песчанской Божией Матери из Изюма в Славянск.

Как метод религиозной пропаганды церковники в особенности сектантские общины применяют распространение религиозной литературы. Этот метод наблюдался в отчетном периоде среди рационалистического сектантства распространявшего получаемые из Ленинграда журналы /«Баптист», «Христианин», «Краткую Библию»/. В Уманском округе наблюдался случай, когда иеговисты распространяли свою брошюру на 34-х печатных листах, такой же случай среди иеговистов отмечает отчет Первомайского отделения культов.

В своих методах пропаганды, церковники иногда выходят за пределы религиозных обществ и стараются взять на членов этих обществ, в особенности на молодое поколение. Это влияние они стараются иметь через школы /это проявляется там где школы находятся на содержании родителей путем привлечения детей к участи в церковных хорах и к исполнению обязанностей стихарных мальчиков и проч. Нередко стараются они противодействовать комсомольской атеистической агитации и на своих съездах выносят постановления о необходимости организации открытых дискуссий с комсомольцами /Съезд синодального духовенства в с. Синовке Первомайского округа/.

Особо стоит практикующийся у сектантской общины прием пропаганды своих учений среди молодежи путем привлечения их в особые юношеские религиозные кружки. Эти кружки име-

вспólnie zorganizowaną przez katolików podolskiej, wołyńskiej i kijowskiej guberni do Brahiłowa okręgu winnickiego i pielgrzymk wspólnoty synodalnych z obrazem Pieszczańskiej Matki Bożej z Izjuma w Sławiańsk.

Jako metodę propagandy religijnej działacze religijni w szczególności wspólnoty sekciarskie stosuj rozpowszechnianie literatury religijnej. Ta metoda zaobserwowana w okresie sprawozdawczym wśród racjonalistycznego sekciarstwa rozpowszechniającego otrzymywane z Leningradu czasopisma /Baptysta, Chrześcijanin, Mała Biblia/. W okręgu humańskim zaobserwowano wypadek, kiedy Świadkowie Jehowy rozprowadzali swoją broszurę wydrukowaną na 34-ch stronach, taki wypadek odnotowuje sprawozdanie pierwomajskiego wydziału kultów.

W swoich методах пропаганды, działacze religijni niekiedy wychodzą poza granice wspólnot religijnych i starają się wywierać wpływ na członków tych wspólnot, w szczególności na młode pokolenie. Te wpływy usiłuj mieć poprzez szkoły /to ma miejsce tam gdzie szkoły są na utrzymaniu rodziców/ poprzez przeciągnięcie dzieci do udziału w chórach kościelnych i do wypełniania obowiązków liturgicznych ministrantów i in. Nie rzadko starają się oni przeciwstawiać komсомольskiej ateistycznej agitacji i na swoich zjazdach podejmuj decyzje o konieczności otwartych dyskusji z комсомольcami /Zjazd duchowieństwa synodalnego we wsi Sinowka okręgu pierwomajskiego/.

Szczególnie waznym jest praktykowanie w sekciarskich wspólnotach metody propagowania swoich teorii wśród młodziży poprzez zaangażowanie ich do szczególnych kółek młodziżowych. Te

ются при многих сектантских общинах /например при общинах сел: Разнотинцы, Капитановка, Дорокевка, Троянка, Журавлинка и в г. Первомайске/.

3. Расколы среди верующих и наблюдающиеся с их стороны эксцессы с местной властью.

На всей территории Украины в последнее время непрерывно происходят расколы, в особенности среди старославянской группировки, в результате которых возникают новые общины большей частью синодальной ориентации. Раскол этот все углубляется и от раскола в низовых организациях – религиозных общинах приводит к отколу целого ряда общин и образованию новых группировок. Особенно это заметно среди старославянской ориентации, которая уже не является единой группировкой, а разбилась на отдельные группы по именам отдельных руководителей /Владимировцы, Иоаникиевцы, Стефановцы, Константиновцы и проч./.

Недовольства верующих действиями власти на местах возникли, главным образом, на почве распределения между группировками молитвенных зданий.

Эти эксцессы, из которых следует отметить конфликт с верующими при изъятии Покровской церкви в г. Александрия из ведения Старославянской общины, при изъятии Покровской церкви в г. Одессы из ведения автокефальной общины и при решении вопроса о пользовании Николаевской церковью г. Запорожья, в настоящее время улажен и вследствие изданного НКВД¹³ распоряжения о том, что все дела в связи с распределением молитвенных зданий между общинами разрешаются только

кóлка są przy wielu sekciarskich wspólnotach /np. parafiach wsi: Raznotincy, Kapitanowka, Dorokiewka, Trojanka, Żurawlińka i w m. Pierwomajsku/.

3. Rozłamy wśród wierzących i przejawy ich eskalacji z władzą lokalną.

Na całym terytorium Ukrainy w ostatnim czasie nieprzerwanie dochodzi do rozłamów, w szczególności wśród grupy starosłowiańskiej, wskutek czego pojawiają się nowe wspólnoty w większości synodalnej orientacji. Rozłam ten pogłębia się i od rozłamu na najniższym poziomie organizacyjnym – wspólnot religijnych doprowadza do oderwania całego szeregu wspólnot i tworzeniu nowych grup. Szczególnie jest to zauważalne wśród nurtu starosłowiańskiego, który już nie przedstawia się jako jedyna grupa, a uległa podziałowi na liczne grupy według imion poszczególnych kierowników /władimirowcy, joanikijewcy, stefanowcy, konstantinowcy i in. Niezadowolone wierzących działaniami władzy na miejscach ujawniło się przede wszystkim na podstawie przydziału budynków modlitewnych poszczególnym grupom.

Te ekscesy, spośród których należy zauważyć konflikt z wiernymi przy przejęciu cerkwi pokrowskiej w m.[ieście] Aleksandria z dotychczasowego zarządu starosłowiańskiej wspólnoty, przy przejęciu cerkwi pokrowskiej w m. Odessie z zarządu autokefальной wspólnoty i przy rozstrzygnięciu problemu korzystania z nikołajewskiej cerkwi m. Zaporozża, w obecnym czasie załagodzone i wskutek wydanego przez NKWD¹³ rozporządzenia o tym, że wszystkie sprawy w związku z przydziałem budynków modlitewnych

¹³ НКВД – NKWD – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych.

НКВД можно думать, что эти эксцессы в будущем место иметь не будут.

При закрытии молитвенных зданий которых в истекшие полугодие закрыто 49, эксцессов уже не наблюдалось, так как решение таких дел подлежит исключительно ведению ВУЦИКа¹⁴.

4. Состояние аппарата отделений культов.

Как обще правило, окружные отделения культов имеют только одного работника – нач. отделения культов, что при все увеличивающемся как технической, так и инструктивной работе по отделению культов является недостаточным. В районах для работ по отделению культов специального работника нет, а работа исполняется обыкновенно секретарем РИКа¹⁵ под наблюдением члена его, заведующего общей админработой. Не говоря /же о том, что указанные работники РИКов и без работы по отделению культов имеют достаточную нагрузку, так что эту работу исполняют за недостатком времени не всегда точно, самые отношения в РИКах к работе по отделению культов ненормальные: так Черкасский окрадминотдел отмечает, что работники Райисполкомов на работу по отделению культов смотрят как на что-то ненужное, и что следовало бы, по их мнению все религиозное общины поразгонять. Конечно, такое отношение совсем не исключает возможности проявлений со стороны РИКов случаев головотяпства и не умелого административного нажима. Не следует думать, что с усилением инструктско-технической работы в Окродделении куль-

poszczególnym wspólnotom rozstrzyga tylko NKWD, można sądzić, że te ekscesy w przyszłości nie będą miały miejsca.

Przy zamknięciu budynków modlitewnych, których w minionym okresie zamknięto 49, ekscesów już nie zaobserwowano, tak jak decyzje w tych sprawach należą wyłącznie do WCiK¹⁴.

4. Skład wydziału ds. kultu.

Zwykle okręgowe wydziały kultów mają tylko jednego pracownika – nacz.[elnika] wydziału kultów, co przy wzrastającej tak technicznej jak i instruktażowej pracy w sprawie kultów jest niedostateczne. W rejonach w pracach wydziału kultów specjalnego pracownika nie ma, a prace wypełnia zwyczajnie sekretarz RIKa¹⁵ pod kontrolą współpracownika zespołu, prowadzącego ogólną pracę administracyjną. Nie mówiąc /że o tym, przedstawieni pracownicy RIKów i bez pracy wydziału kultów są dostatecznie obciążeni, tak że te prace wypełniają nie zawsze dokładnie z powodu braku czasu, sam stosunek w RIKach do pracy wydziału kultów jest nie normalny: tak czerkaski okręg administracyjny zauważa, że pracownicy w rejonach na prace w sprawie wydziału kultów patrzą tak, jak na coś co nie potrzebne, i że wypadałoby ich zdaniem wszystkie wspólnoty religijne rozgonić. Oczywiście takie nastawienie całkowicie nie wyklucza możliwości występowania ze strony RIKów przypadków niedołęstwa i nieumiejętnego nacisku administracyjnego. Nie należy sądzić, że z wzmocnieniem pracy instruktażowo – technicznej w okręgowych wydziałach kultów z wprowadzeniem etatów instruktora i referenta do spraw wydziału kultów

¹⁴ ВУЦИК - WCiK – Wszuchukraiński Centralny Komitet Wykonawczy Rad.

¹⁵ РИК - RIK – Rejonowy Komitet Wykonawczy.

тов с введением их штаты должностей инструктора и деловода по отделению культов /вместе с инструктированием по ЗАГСу/¹⁶ такие явления место иметь не будут и работу по отделению культов в округах и районах будет поставлена на должную высоту.

/razem z instruktażem w ZAKS-ie/¹⁶ takie przypadki nie będą miały miejsca i praca wydziałów kultów w okręgach i rejonach będzie postawiona na odpowiednim poziomie.

ЗАВ. ОТДЕЛЕНИЕМ КУЛЬТОВ
/Гольберт/
Верно:

Kierujący Wydziałem Kultów
/Golbert/
Potwierdzam:

Źródło: *Ruch religijny na Ukrainie*. Styczeń – czerwiec 1925 r., maszynopis w języku rosyjskim, kopia.

Державний Архів Вінницької Облaсті, ф. Р-196, оп. 1, спр. 1403, арк. 12-20.

RELIGIÖSE BEWEGUNGEN IN DER UKRAINE IM ERSTEN HALBJAHR 1925

Zusammenfassung

Zum Thema der religiösen Situation in der Zeit totalitärer Regime sowohl in der UdSSR als auch in den einzelnen Republiken sind bisher viele Veröffentlichungen erschienen. In Abhängigkeit von den Quellen, aufgrund derer sie erarbeitet wurden, lernen wir den Zustand und die religiöse Situation an einem bestimmten Ort und zu einem bestimmten Zeitpunkt kennen. Das hier präsentierte Dokument stellt einen Bericht über die "vorbildlich organisierte Obhut" über die religiösen Organisationen und die gläubigen Menschen in der Sowjetukraine nach dem Sieg der bolschewistischen Revolution dar. Damals u.a. von der Liquidationsabteilung beim Volkskommissariat für Justiz und von der Antireligiösen Kommission bei der Abteilung für Agitation und Propaganda des Zentralkomitees der Koomunistischen Partei (Bolschewiki) der Ukraine inspiriert und korrdiniert, schuf die Konfessionspolitik eine Wirklichkeit, die sich hinter den Worten "Golgatha des Ostens" verbirgt. Die im vorliegenden Dokument präsentierte totale Bespitzelung der konfessionellen Organisationen und Aktivisten des religiösen Lebens bildet nur eine knappe Schilderung der Möglichkeiten, die den Menschen von Menschen bereitet wurde und dank derer die einzig richtige Linie der KPdSU realisiert werden konnte.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich

¹⁶ ЗАГС – USC – Urząd Stanu Cywilnego.